

INEFICÀCIA SOBREVINGUDA DE LES DISPOSICIONS *MORTIS CAUSA* PER CRISI MATRIMONIAL O DE CONVIVÈNCIA: AUTOMATISME I PROVA

Miquel Àngel Petit Segura
Professor titular de dret civil
Universitat de Barcelona

L'article 422-13 del Codi civil de Catalunya (CCCat), en el qual sembla inspirar-se la doctrina jurisprudencial de les modernes sentències de Tribunal Suprem,¹ s'estructura en forma de presumpció *uris tantum* de cercar la veritable voluntat del causant de no afavorir l'altre cònjuge o convivent per la inexistència sobrevinguda d'*affectio* en la relació conjugal o convivencial, però admet una prova en contra, amb la qual cosa se superen antigues consideracions de manca de diligència per no haver canviat el testament o la disposició per causa de mort:

a) Presumpció: s'indueix o es conclou la ineficàcia o revocació tàcita de la disposició testamentària d'herència o llegat a favor de qui va ser cònjuge o convivent en parella estable en el moment del seu atorgament, si amb posterioritat a aquest moment el matrimoni s'ha declarat nul, s'ha declarat el divorci o la separació legal, o els

1. En el cas de parella estable, la Sentència del Tribunal Suprem, Sala Civil, Secció 1a, núm. 531/2018, de 26 de setembre, recurs núm. 162/2016, ponent M. Àngeles Parra Lucán, entén que la menció de l'expressió «la seva parella» en el testament revela el motiu pel qual el testador ordenava el llegat a favor d'aquesta, de manera que es produeix la ineficàcia sobrevinguda del llegat si en el moment de la defunció del testador s'havia produït un canvi en les circumstàncies que fa pensar que, en cessar la relació, el testador ja no hauria afavorit la seva parella amb la disposició testamentària. L'aplicació analògica de l'art. 767.1 del Codi civil espanyol (CC), en relació amb l'art. 675 CC, que obliga a cercar l'autèntica voluntat del testador, porta a considerar que ens trobem davant una causa falsa en el sentit de mòbil incorporat a l'acte de disposició.

En el cas de matrimoni, la Sentència del Tribunal Suprem, Sala Civil, Secció 1a, núm. 539/2018, de 28 de setembre, recurs núm. 811/2016, ponent M. Àngeles Parra Lucán, considera també que en emprar el terme «espòs», el testament revela el motiu pel qual la testadora nomenava aquest el seu hereu, sense que hi hagi cap raó per a pensar que, si no fos el seu espòs, la testadora l'hauria instituït hereu: la institució d'hereu estava condicionada al fet que l'instituït fos l'espòs de la causant en obrir-se la successió. En aplicació de l'art. 767 CC, com que el divorci es va produir després de l'atorgament del testament, la institució d'hereu va quedar privada de la raó per la qual es va atorgar.

cònjuges s'han separat de fet, o bé si la parella de fet ha patit una separació o un cessament de la convivència. També s'indueix la presumpció d'ineficàcia si en el moment de la mort d'un dels cònjuges hi havia pendent entre el causant i el beneficiari de la disposició una demanda de nul·litat, separació o divorci.

b) Prova en contra: queda sense efecte la dita ineficàcia si abans de la mort hi va haver una reconciliació o represa de la convivència i també si del context del testament o la disposició *mortis causa* resulta i pot interpretar-se que el testador hauria ordenat igualment aquesta atribució fins i tot en els casos de crisi o ruptura, sia perquè així s'expressa determinadament en aquest testament, sia perquè es pot inferir de la seva interpretació racional o bé es pot deduir d'actes i comportaments posteriors a la ruptura. Si l'atorgament és posterior a la ruptura, també és indicatiu de la voluntat de manteniment de la disposició; per exemple, si el testament s'atorga un temps després que es produeixi la separació de fet, però no ho és si més tard es produeix la nul·litat, el divorci o la separació legal, o s'interposa una demanda a aquest efecte.

Des del punt de vista processal, per seguretat jurídica podria pensar-se que la presumpció sembla que hauria de declarar-se judicialment i hauria de dur a interposar sempre una demanda o reclamació judicial a càrrec, com a actor o demandant, de qui en tal herència resultaria afavorit per la ineficàcia, i en contra o davant, com a demandat, de l'excònjuge o exconvivent, a qui correspondria utilitzar i acreditar les excepcions de reconciliació o represa de la convivència.

No obstant això, la qüestió s'ha de simplificar per a evitar la seva judicialització innecessària, de manera que es tendeix a l'automatisme de la ineficàcia sobrevinguda si la crisi o ruptura consta de manera oficial o registral: en la pràctica notarial, per exemple, a l'hora d'atorgar escriptures de manifestació i acceptació d'herència n'hi ha prou amb consultar el Registre Civil i els registres de parelles estables (el notari ha de demanar als atorgants que aportin certificats recents del Registre Civil o dels registres autonòmics de parelles), fet que pot tenir les conseqüències següents:

1. Si en el Registre Civil consta la nul·litat, el divorci o la separació legal dels cònjuges o si en el registre administratiu de parelles consta l'extinció de la parella, es presumeix la ineficàcia, pot apreciar-la automàticament qualsevol fedatari públic i a qui correspon desvirtuar-la acudint als tribunals per a demandar els causahavents i acreditar l'existència d'una prova en contra és a l'excònjuge o l'exparella de fet.²

2. La Resolució de la Direcció General de Dret i Entitats Jurídiques núm. 4177/2010, de 26 de novembre, considera que el divorci posterior al testament sense que aquest contingui referència directa o indirecta que permeti ni tan sols intuir que el testador hauria ordenat la institució d'hereu a favor de la segona esposa inclús en els casos de divorci o separació, porta a l'aplicació la causa de ineficàcia que preu l'article 422-13.1 del codi civil de Catalunya, amb entrada de l'eficàcia de la substitució vulgar.

2. Si en el Registre Civil consta la vigència del matrimoni en el moment de la mort, o en el registre administratiu de parelles consta la inscripció o constitució de la parella però no la seva extinció, si s'ha produït una separació de fet correspon llavors que acudeixin als tribunals els causahavents o drethavents que resultarien afavorits per la ineficàcia sobrevinguda per tal que interposin una demanda contra el cònjuge vidu o supervivent o contra l'altre membre de la parella estable, el qual podrà defensar la subsistència de l'enllaç negant l'efectivitat de tal separació de fet o cessament de la convivència i/o adduint que el testador hauria realitzat i mantingut igualment la disposició per a tal situació de ruptura fàctica o que el moment de la mort havia estat precedit per una reconciliació.

Quant als efectes de la ineficàcia sobrevinguda i el seu abast o àmbit d'aplicació objectiu i subjectiu, tenim que, sobre la base del principi *favor testamenti* i del principi més general de conservació dels actes i negocis jurídics *utile per inutile non vitiatur*, la ineficàcia sobrevinguda per ruptura conjugal o de la parella és limitada, ja que no dona lloc a la nul·litat total del testament, sinó només a la seva ineficàcia parcial respecte a la disposició testamentària relativa a l'excònjuge o exconvivent, per la qual cosa la validesa i l'eficàcia de la resta de disposicions testamentàries s'han de mantenir. Això significa que s'ha de respectar la voluntat del testador pel que fa a les disposicions a favor d'altres subjectes beneficiaris de la successió, de manera que si en la relativa al cònjuge o a la parella va disposar una substitució vulgar, aquesta operarà i entrarà en aplicació. Fins i tot en el cas que l'excònjuge o l'exparella hagués estat instituint hereu únic i el testament continguéssin llegats a favor d'altres beneficiaris no vinculats només a aquest, aquests llegats haurien de mantenir la seva eficàcia a càrrec de l'hereu o els hereus intestats (en el dret català, si hi hagués un altre o altres hereus testamentaris, es produiria un acreixement a favor seu abans d'obrir la successió intestada; però si hi hagués un únic hereu no s'infringiria el principi d'incompatibilitat *nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*, ja que l'important i fonamental és preservar la voluntat del testador en la mesura que sigui possible, tal com succeeix quan l'article 421-20 CCCat preveu que en un codicil, atorgat amb les mateixes solemnitats externes que un testament, l'atorgant pot dictar disposicions successòries a càrrec dels hereus abintestats).

L'abast o àmbit d'aplicació del criteri d'ineficàcia sobrevinguda per crisi o ruptura matrimonial o de convivència, un cop determinat que es basa en la voluntat real del causant, permet la seva aplicació analògica més enllà dels estrictes àmbits objectius i subjectius enjudiciats fins ara per la jurisprudència del Tribunal Suprem:

a) Àmbit objectiu: tal com preveu l'article 422-13 CCCat, la seva aplicació va més enllà de la institució d'hereu o dels llegats disposats en un testament, ja que és predicable d'altres disposicions *mortis causa* contingudes en el mateix testament, en altres instruments successoris, com els codicils i les memòries testamentàries (en els pactes successoris i els heretaments, l'article 431-17 CCCat remet a l'article 422-13 CCCat, però, atès el seu caràcter contractual amb possibles contraprestacions, ja diu

que s'han d'analitzar en cada cas el context i el fonament del pacte), i també en contractes d'assegurances de vida o, en general, en contractes a favor de tercers en què l'estipulant va posar el seu cònjuge o la seva parella com a beneficiari de la prestació del promitent per al cas de mort.

b) Àmbit subjectiu: també com preveu l'article 422-13 CCCat en el seu últim paràgraf, la mateixa raó per a l'exclusió com a beneficiari pot donar-se no només respecte de disposicions realitzades a favor del cònjuge o convivent, sinó també en les realitzades a favor dels parents que només ho siguin d'aquest, i encara que ho limita als de la línia directa o línia col·lateral dins del quart grau, tant per consanguinitat com per afinitat, atès el fonament de la ineficàcia sobrevinguda en la voluntat real presumpta del testador o disponent, no té sentit el límit de graus a la línia col·lateral (una disposició a favor d'un parent col·lateral de cinquè o ulterior grau del cònjuge o convivent hauria igualment d'esdevenir ineficaç en cas de crisi o ruptura, llevat que es pugui acreditar que la motivació de l'atorgament no va ser determinada per la relació de parentiu), i faltaria precisar que la ineficàcia afecta parents que ho siguin només de l'excònjuge o l'exconvivent, per consanguinitat o afinitat, però en el cas de la separació de fet matrimonial no compta que legalment continuïn sent parents per afinitat també del cònjuge disponent.

En qualsevol cas, per a determinar la ineficàcia sobrevinguda o el manteniment de la disposició *mortis causa* tot i la crisi, la ruptura o el trencament de la relació, el jurista ha de fer una tasca d'interpretació raonable de quina hauria estat la veritable voluntat del testador o disposador en aquelles situacions en què posteriorment a l'atorgament hi ha una alteració de les circumstàncies subjectives de la relació conjugal o convivencial.